

Martin Previšić, *Povijest Golog otoka*,
Zagreb: Fraktura, 2019, 636 str.

Nakon Drugog svjetskog rata u novoj Jugoslaviji euforično se isticalo prijateljstvo sa Savezom Sovjetskih Socijalističkih Republika (SSSR) i njenim tadašnjim liderom Josefom Visarionovičem Staljinom. Međutim, 1948. godine došlo je do poznatog sukoba Tito – Staljin i završetka njihovih dobrih odnosa. Do tog događaja jugoslavensko društvo živjelo je u uvjerenju da su Jugoslavija i Komunistička partija Jugoslavije (KPJ) najodaniji saveznici SSSR-a i Staljina. Vremenom, veliki broj ljudi dao je podršku Rezoluciji Informbiroa, te se među domaćim političarima javio strah da bi oni mogli biti potpora Staljinu u slučaju vojne intervencije i državnog udara. Vrh KPJ osjećao je potrebu za suzbijanje njihovog uticaja u zemlji. Ubrzo je osnovan logor na Golom otoku koji je služio kao zatvor za, kako su ih nazivali, ibeovce. Veliki broj Staljinovih pristalica odveden je na to mjesto, koje je ostalo poznato po represiji jugoslavenskih komunista nad svojim dojučerašnjim drugovima i saborcima. Knjiga *Povijest Golog otoka* autora doc. dr. Martina Previšića govori o osnivanju, ciljevima i posljedicama Golog otoka, te daje rekonstrukciju života na ovom mjestu u periodu od 1949. do 1956. godine. Djelo predstavlja dopunjenu verziju Previšićeve doktorske disertacije, a nastalo je analizom dokumenata Uprave državne bezbjednosti (UDB), razgovora sa bivšim logorašima i relevantne literature. Knjiga je objavljena u izdanju izdavačke kuće Fraktura 2019. godine u Zagrebu. Logor na Golom otoku služio je za internaciju pristalica Staljina do 1956, nakon čega je korišten kao zatvor za maloljetne delikvente, kriminalce i političke zatvorenike. Prestao je sa radom 1988. godine, kada je napušten i uništen.

Autor djelo započinje poglavljem *Kako je Staljin prestao biti drug ili Kratka povijest sukoba Tito – Staljin*. Previšić analizira odnos dvojice komunističkih vođa tokom i nakon Drugog svjetskog rata pa je uočio često neslaganje o procesima koji su se vodili. Staljin nije imao prave informacije o stanju na

području Jugoslavije, zbog čega je u depešama tražio od vrha KPJ poštivanje četnika kao saveznika. Autor smatra da su vanjskopolitički angažmani Tita doveli do Staljinove intervencije i Rezolucije Informbiroa 1948. godine.

Naredno poglavlje nazvano je (*Tko su bili*) *Staljinovi pristaše ili ibeovci*. Većina protivnika Tita, smatra Previšić, nije imala neprijateljski stav prema matičnoj Partiji, samo su Rezoluciju tumačili na drugačiji način. UDB-a nije imala takav stav, već je svakog sumnjivog, ponekad samo na osnovu insinucija, proglašavala pristalicom Staljina. Autor smatra da je strah od vojne intervencije SSSR-a bio ključan za antiibeovske akcije u vrhu KPJ, a da je osnivanje Golog otoka bila posljedica straha.

Treće poglavlje *Udbin kazačok ili Istraga uhapšenih ibeovaca* govori o postupku hapšenja i načinu na koji se istraga vodila protiv osumnjičenih za podršku Staljinu. Od optuženog se očekivala saradnja i priznanje krivice. Ukoliko istraživač nije zadovoljan ponašanjem suprotne strane, navodi Previšić, pribjegavalo se fizičkom nasilju. Glavni cilj istrage bio je prikupljanje podataka o ibeovcima na slobodi. To se vršilo na način da su se od ispitanika tražile informacije o pristalicama Staljina, koji nisu uhapšeni. Dati podaci bili su dokazni materijal, što je bilo dovoljno za optužnicu.

Sljedeće poglavlje nosi naziv *U ime naroda! ili Kažnjavanja i suđenja ibeovaca*. U ovom periodu postojalo je nekoliko vrsta kazni. Neke od njih su isključenje iz Partije, ukor, opomena ili izbacivanje s posla ili iz stana. Ipak, za ovaj slučaj, najveći broj izdatih kazni bila je kazna na društveno korisni rad. Za autora to je dokaz da je Partija na čitav problem gledala kao na unutarpartijsko pitanje ideološkog karaktera.

Peto poglavlje *Vlakom u nepoznato (Vojna pošta 3234) ili Transport ibeovaca na Goli otok* donosi mnogo potresnih svjedočanstava o nehumanom odnosu prema kažnjenicima u toku njihovog transporta na Goli otok. Prijevoz na izdržavanje kazne odvijao se vozom rutom Beograd – Zagreb – Bakar. Ibeovci su prevezeni u teretnim vagonima, a tokom vožnje bili su vezani lisicama ili debelim konopcem jedan za drugog. Hrane je nedostajalo. Toaleta u vozu nije bilo, zbog čega su higijenski uvjeti bili veoma loši.

O osnivanju logora na Golom otoku raspravlja se u poglavlju *Sloboda okružena morem ili Osnivanje logora na Golom otoku*. Previšić kaže da se o okolnostima osnivanja logora na ovom mjestu vrlo malo zna, te da nisu pronađeni arhivski dokumenti koji bi rasvijetlili ovo pitanje. Ipak, nakon analize literature i svjedočanstava, autor zaključuje da je sam vrh KPJ donio odluku o osnivanju logora na Golom otoku za pristalice Staljina. Odluku je sprovela UDB-a uz pomoć hrvatske republičke filijale.

Previšić u poglavlju *Arhipelag Goli ili Logori za internaciju ibeovaca u Jugoslaviji* raspravlja o ustrojstvu sistema mreže logora i zatvora za ibeovce. Kako se sukob sa SSSR-om zaoštravao, tako je rastao broj zatvorenika na Golom otoku. Prvi izgrađeni logor nazivao se Stara žica, a 1950. je započeta izgradnja većeg pod nazivom Velika žica. Vremenom su formirana radilišta pod nazivom R-101 i R-5. Do 1953. godine izgrađeni su objekti koji su služili za razonodu osoblja kao što su nogometni i teniski teren, kuglane i drugi slični objekti.

U poglavlju *Socijalističko samoupravljanje na Golom otoku ili Organizacija logora*, Previšić analizira upravljanje Golim otokom od vrha prema dnu hijerarhijske ljestvice. Najvažnija funkcija bila je upravnik logora. Sljedeći je isljednik, čija je obaveza bila uzimati od logoraša što više informacija o drugim ibeovcima. Naredni na ljestvici bio je Centar, koji je činio vezu između UDB-e i ostatka logora. Nakon njih bila su paviljonska rukovodstva, koja su se brinula o dnevnom funkcioniranju paviljona.

Naredno poglavlje nosi naziv *Jutro do noći ili Dan na Golom otoku*. Autor naročito iscrpno objašnjava svakodnevni život na Golom otoku. Dan je počinjao oko 5 ili 6 sati, ovisno o godišnjem dobu. Zatvorenici su se budili lupanjem o željeznu šipku. Obavljanje jutarnje higijene vršeno je u vrlo lošim higijenskim uvjetima. Nakon doručka odlazilo se na rad, koji bi prekinula samo pauza za ručak, a potom se nastavljalo raditi sve do mraka. Iza večere održavala se politička konferencija, gdje su kažnjenici morali samokritički govoriti o svom neprijateljskom radu. Posljednja aktivnost, kaže Previšić, bio je kulturni čas, koji je podrazumijevao čitanje političko-propagandnih tekstova. Logoraši su oko 22 sata odlazili na počinak.

Glavna teza poglavlja pod nazivom *Pedagogija nove klase ili Politički preodgoj ibeovaca* jeste da je UDB-a Goli otok i represiju koristila za revidiranje stava o Rezoluciji Informbiroa, ali tek nakon dolaska tzv. “Bosanača”. Naime, autor navodi da je odnos prema kažnjenicima, prije dolaska navedene grupe, bio liberalan. Ipak, vrh KPJ znao je da će teško srušiti otpor ibeovaca s obzirom na njihovu ideološku čvrstinu. Zbog toga je bilo potrebno, smatra Previšić, stvoriti sistem koji će slomiti njihovu istrajnost, a to se desilo nakon što su na Goli otok došli “Bosanci”, koji uvode represiju i težak fizički rad u svakodnevni život logoraša.

Novo poglavlje nazvano je *Preduzeće Mermer ili Rad i proizvodnja na Golom otoku*. Ono što je možda pozitivna strana Golog otoka jeste da su se ljudi osposobljavali za neki od zanata, čime su se mogli nastaviti baviti nakon što odsluže kaznu. Rad je pored političke imao i ekonomsku funkciju. Kažnjenici su se angažirali na izgradnji infrastrukture na otoku. Stara žica pretvorena je u proizvodne poligone, a glavne privredne grane bile su obrada drveta, metala i kamena.

Sljedeće poglavlje je *Partizanska kuga opet hara ili Bolest i smrt na Golom otoku*. Autor objašnjava bolesti od kojih su logoraši bolovali, a uvid u iste dali su mu sačuvani zdravstveni kartoni osuđenika. Jedna od glavnih posljedica loših higijenskih uvjeta bila je dezinterija, čija se epidemija javila u junu 1950. godine. Sljedeće godine na Golom otoku pojavio se tifus, koji je odnio, prema dostupnim podacima, 230 života.

Kao osnova za trinaesto poglavlje knjige *Jadranski Большой театр ili Kulturni sadržaji na Golom otoku*, Previšiću je poslužio razgovor sa zatvorenikom Milom Gajićem, koji je bio zadužen za organiziranje kulturnog programa na Golom otoku. Zatvorenici su nakon dugog i napornog dana imali pravo da se odmomore uz pozorišne predstave, igrane filmove ili muziku uživo. Naravno, cilj kulturnog programa je promjena političkog opredjeljenja. Oni kažnjenici koji su bili zaduženi za organiziranje predstava bili su oslobođeni fizičkog rada.

O najsureovijem mjestu na Golom otoku, kako ga autor naziva, raspravlja se u poglavlju *Kuferaši se vraćaju kući ili Petrova rupa*. Riječ je o logoru

službenog naziva Radilište 101, koji je bio namijenjen za izolaciju najstarijih jugoslavenskih komunista. Oni su imali poseban romantičarski odnos prema SSSR-u i Staljinu, zbog čega je UDB-a smatrala da je za njih potreban poseban tretman. Uz to, kao visokopozicionirani, uživali su veliki ugled u Partiji, te je postojala opasnost od uticaja na mlađe članove, zbog čega su smješteni na posebno mjesto na Golom otoku. Previšić navodi da je stepen represije bio mnogo veći prema njima u odnosu na ostale ibeovce.

Autor u poglavlju *Matematički smisao nasilja ili Goli otok u brojevima* govori o pokretanju ove teme osamdesetih godina prošlog stoljeća. Pitanje Golog otoka se prvi put otvara u književnosti uz preuveličavanje broja ljudi interniranih na ovo mjesto. Previšić navodi da je u sve logore i zatvore za ibeovce od 1948. do 1956. bilo zatvoreno ukupno 15.737 osoba, dok je najviše uhapšenih bilo 1949. godine.

Pretposljednje poglavlje nazvano je *S otoka na otok ili Ibeovci na slobodi*. Nakon što je osuđenik odslužio kaznu, a navedeni period je iskoristio saradujući sa UDB-om, revidirajući stav i dokazavši da je pristalica Tita i KPJ, ostao bi još jedan uvjet za izlazak na slobodu, a to je potpisivanje "obaveze". To je, kako autor kaže, dokument kojim se obavezuje da će i na slobodi saradivati sa UDB-om. Na taj način, sad već bivši ibeovac, postaje dijelom agenturne mreže za praćenje bivših golootočana.

U zaključnom razmatranju Previšić rekapitulira neka od pitanja kao što su šta je to Goli otok, šta je značio u periodu kada je otvoren, a šta danas, kao i kakav je utjecaj imao na društvo, te kakvo je mjesto Golog otoka u hrvatskoj historiji i historiji dvadesetog stoljeća? Navedeno poglavlje nosi simbolični naziv *Vidi li se s Golog otoka Moskva?* Autor zaključuje da su nivo dehumanizacije, nasilja i netolerancije prema dojučerašnjim drugovima jugoslavenski komunisti crpili iz vlastitog iskustva, koje su stekli boraveći u zatvorima Kraljevine Jugoslavije, te fašističkim i nacističkim logorima.

Martin Previšić u knjizi *Povijest Golog otoka* nastoji, na osnovu arhivske građe, memoara i svjedočanstava, rasvijetliti mnoga pitanja koja se vežu za Goli otok. U prilog ozbiljnosti autorovog pristupa govori obimnost djela

i veliki broj poglavlja. U svom nastojanju da rasvijetli ovaj važan detalj iz historije bivše Jugoslavije, Previšić komparira izvore UDB-ine provenijencije sa svjedočanstvima bivših logoraša, te se na taj način ograđuje od bilo kakvog nesavjesnog istraživanja u kojem je istina unaprijed određena. U javnom diskursu ova tema je smatrana kontroverznom ili tabu temom, međutim smatramo da je autor svojim pristupom dokazao da to ona ne mora i da ne bi trebala biti. Previšić dekonstruira narative koji su godinama kreirani iz raznih razloga. U knjizi se govori, između ostalog, o kontroverznim pitanjima vezanim za Goli otok kao što su broj zatvorenika i broj preminulih. Svjesni smo da su brojke predmet instrumentalizacije, ali nakon autorove detaljne analize smatramo da više nema mjesta preuveličavanju broja logoraša i broja stradalih na Golom otoku. Postojanje represije je neupitno, ali Previšić dokazuje da se njen intenzitet smanjivao ili povećavao u zavisnosti od boljih ili lošijih odnosa između Jugoslavije i SSSR-a. U isto vrijeme ni svaki logoraš nije imao isti tretman. Na otoku su boravili logoraši koji su se bavili teškim fizičkim radom, ali i oni koji su bili zaduženi za kulturni program, te ih je fizički rad zaobišao. Djelo obiluje velikim brojem izrazito potresnih opisa fizičkog nasilja koji daju još veći značaj knjizi. Ono što je sigurno jeste da će Goli otok za jedne uvijek biti mjesto političke preobrazbe, a za druge mjesto represije i fizičkog nasilja, koji daje sliku komunističkog sistema. Mi smatramo da je popravljanje odnosa Jugoslavije i SSSR-a nakon smrti Staljina, kao i raspad komunizma otkrilo svu besmislenost patnje na Golom otoku. Vjerujemo da su i bivši logoraši bili svjesni te činjenice.

Alen Borić